

**НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ АГРАРНИХ НАУК УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНА НАУКОВА СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКА БІБЛІОТЕКА**

ТОМАШИНА ГАЛИНА ПЕТРІВНА

УДК 930:001.892:631(477.65)"1874/2018"

**ПЕРЕДУМОВИ СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК
СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОЇ ДОСЛІДНОЇ СПРАВИ НА
КІРОВОГРАДЩИНІ (1874 Р. – ПОЧАТОК ХХІ СТОЛІТТЯ)**

07.00.07 – історія науки й техніки

**Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата історичних наук**

Київ - 2020

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Інституті історії аграрної науки, освіти та техніки Національної наукової сільськогосподарської бібліотеки Національної академії аграрних наук України

Науковий керівник: доктор сільськогосподарських наук,
доктор історичних наук,
професор, академік НААН
Вергунов Віктор Анатолійович,
Національна наукова сільськогосподарська бібліотека НААН,
директор

Офіційні опоненти: доктор історичних наук, професор
Коцур Надія Іванівна,
Університет Григорія Сковороди в Переяславі МОН України,
завідувач кафедри медико-біологічних дисциплін і валеології

кандидат історичних наук, доцент
Деркач Олексій Павлович,
Національний університет біоресурсів і
природокористування України МОН України, доцент
кафедри тракторів, автомобілів та біоенергосистем

Захист відбудеться «30» вересня 2020 р. о 14-00 год. на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.373.01 у Національній науковій сільськогосподарській бібліотеці Національної академії аграрних наук України за адресою: 03127, м. Київ, вул. Героїв Оборони, 10, читальний зал

З дисертацією можна ознайомитись у Національній науковій сільськогосподарській бібліотеці Національної академії аграрних наук України за адресою: 03127, м. Київ, вул. Героїв Оборони, 10, читальний зал

Автореферат розісланий «28» серпня 2020 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради,
кандидат історичних наук

Т.М. Підгайна

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Природно-кліматичні умови Кіровоградщини, наявність родючих чорноземів та кваліфікованої робочої сили, що впродовж багатьох поколінь накопичує та передає досвід ведення аграрного виробництва в умовах ризикованого землеробства, сприяють тому, що сільське господарство, якому в структурі валової доданої вартості Кіровоградської області належить понад 36 %, утримує провідну роль в економіці області. Його наповнення новітніми наукоємними розробками має забезпечувати подальший вискоєфективний розвиток регіону, як складової цілісної загальногосподарської системи України. Враховуючи, що збільшення виробництва аграрної продукції досягнуто при комплексному науковому супроводі галузі, що має свої особливості, актуально дослідити історичні аспекти становлення сільськогосподарського дослідництва на Кіровоградщині в контексті розвитку аграрної науки в Україні.

Зважаючи на те, що на сучасному етапі дослідження в галузі аграрної науки в Кіровоградській області здійснюють державні установи та їх структурні підрозділи різного відомчого підпорядкування (ІСГС НААН; Кіровоградська філія ДУ «Інститут охорони ґрунтів України»; кафедра загального землеробства ЦНТУ), так і приватними науковими формуваннями, важливо визначити їх роль і значення у становленні та розвитку сільськогосподарської дослідної справи як у регіоні, так і в Україні, а також внесок у надбання й здобутки вітчизняної аграрної науки. Враховуючи різні підходи щодо подальшої діяльності наукових установ аграрного спрямування Кіровоградщини у світлі євроінтеграційних процесів, доцільно встановити рівень їх впливу на розвиток аграрного виробництва в області.

За останні 15 років, різнопланово досліджено особливості становлення сільськогосподарської дослідної справи у багатьох регіонах України. Понад столітня діяльність на Кіровоградщині галузевих наукових установ, що забезпечила поступовий перехід до наукоємного розвитку аграрного виробництва, не є достатньо дослідженою у сфері вітчизняної історії науки і техніки. Систематизація та узагальнення наукових здобутків учених-аграріїв – від зародження експериментування в Єлисаветградському повіті в останній чверті ХІХ ст. до сучасного етапу комплексного наукового забезпечення ведення сільського господарства, розкриває недостатньо відображені раніше особливості, специфіку й результати діяльності дослідних установ Кіровоградщини в різні історичні періоди.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційна робота виконана відповідно до загального напрямку наукових досліджень Інституту історії аграрної науки, освіти та техніки Національної наукової сільськогосподарської бібліотеки Національної академії аграрних наук України (ННСГБ НААН) і є складовою частиною наукових тем: «Концептуальні та методологічні основи науково-інформаційного забезпечення інноваційного розвитку аграрної науки в умовах євроінтеграційних процесів» (номер державної реєстрації 0116U002099) і «Методологічні та організаційні засади управління системою інноваційно-інвестиційного розвитку аграрної науки: історико-концептуальний аспект» (номер державної реєстрації 0116U002103).

Мета і задачі дослідження. Метою роботи є комплексне історичне дослідження процесу становлення та розвитку сільськогосподарської дослідної справи на теренах Кіровоградщини впродовж 1874-2018 рр.

Для досягнення поставленої мети передбачалося вирішити наступні задачі:

- проаналізувати стан наукової розробки проблеми та на основі систематизації джерельної бази і визначення методологічних засад дослідження обґрунтувати напрями її подальшого наукового опрацювання;

- розробити періодизацію розвитку сільськогосподарської дослідної справи на Кіровоградщині;

- встановити передумови та особливості організації сільськогосподарських дослідних установ у північній частині Херсонської губернії;

- з'ясувати вплив загальнодержавних, політичних та економічних факторів на становлення і розвиток сільськогосподарської дослідної справи в регіоні;

- проаналізувати як комплексне наукове забезпечення сільськогосподарського виробництва Кіровоградської області позначилося на ефективності ведення рослинництва та тваринництва в другій половині ХХ століття;

- висвітлити основні наукові надбання, що забезпечені розвитком галузевого дослідництва на Кіровоградщині від часу його зародження до сьогодення;

- дослідити трансформацію напрямів удосконалення та поглиблення наукових досліджень галузевого спрямування, що склали історичну основу ІСГС НААН;

- охарактеризувати сучасний стан і напрями науково-інноваційного забезпечення аграрного виробництва Кіровоградської області.

Об'єкт дослідження – процес становлення та поступального розвитку сільськогосподарської дослідної справи в Україні.

Предмет дослідження – науково-організаційна діяльність суб'єктів дослідництва аграрного спрямування Кіровоградщини, їх наукові надбання та вплив на розвиток сільськогосподарського виробництва регіону.

Хронологічні межі дослідження охоплюють період із 1874 року до початку ХХІ ст. Нижня межа обумовлена заснуванням у 1874 р. метеорологічної станції Єлисаветградського земського реального училища, де закладено основи науково-дослідницької діяльності з природничих наук та сільського господарства в північній частині Херсонської губернії. Верхня межа характеризує сучасний стан наукового забезпечення АПВ Кіровоградщини, з використанням даних за 2018 рік.

Територіальними межами дослідження є територія, що в адміністративно-територіальному поділі була віднесена до: Єлисаветградського та Олександрійського повітів Херсонської (1874–1920) та Миколаївської (1920-1922) губерній; Єлисаветградського (Зінов'євського з 1924 р.) округу Одеської губернії (1923–1925); Зінов'євського округу (1925–1932); Зінов'євського (Кіровського з 1934 р.) району Одеської (1932–1937) та Миколаївської (1937-1938) областей; Кіровоградської області (з 1939 р. до теперішнього часу).

Методи дослідження. Теоретико-методологічні основи дисертаційної роботи ґрунтуються на загальнонаукових принципах історичного пізнання: історизмі, науковості, об'єктивності, комплексності джерел, системності, наступності, багатфакторності та всебічності. Методологічною основою досліджень були

принципи історизму та об'єктивності. У процесі дослідження застосовано методи історіографічного, джерелознавчого та термінологічного аналізу. Комплексне поєднання принципів історичного пізнання, об'єктивності та системності, а також загальнонаукових (аналіз, синтез, класифікація), міждисциплінарних (структурно-системний підхід), історичних (ретроспективний, проблемно-хронологічний, порівняльно-історичний, описовий, періодизація, біографічний, персоніфікація) методів наукових досліджень, сприяло всебічному підходу до розкриття процесу становлення і розвитку сільськогосподарського дослідництва на Кіровоградщині.

Наукова новизна одержаних результатів визначається тим, що в українській історичній науці вперше системно досліджено передумови й особливості становлення сільськогосподарського дослідництва на Кіровоградщині та його розвиток у ХХ – на початку ХХІ ст.

Вперше: систематизовано та узагальнено джерельний матеріал за темою дослідження, що дозволило відтворити цілісну картину становлення і розвитку сільськогосподарської дослідної справи на теренах Кіровоградської області та охарактеризувати основні її періоди; залучено до наукового обігу маловідомі документи з архівних і бібліотечних фондів України стосовно зародження організаційних основ галузевого дослідництва в регіоні; акцентовано на значенні для розвитку аграрної науки України напрацювань дослідних установ і вчених Кіровоградщини; проаналізовано становлення і розвиток наукової селекції та насінництва на теренах області; в історичній ретроспективі досліджено вплив комплексного наукового супроводу аграрного виробництва Кіровоградської області на розвиток галузей рослинництва та тваринництва.

Поглиблено усестороннє вивчення діяльності дослідницьких установ аграрного спрямування, що діяли на території Кіровоградської області та поступово акумулюючи досвід наукових напрацювань стали основою розвитку провідної науково-дослідної установи на території регіону – Інституту сільського господарства Степу НААН.

Набули подальшого розвитку: дослідження послідовної трансформації форм і методів популяризації наукових досягнень на Кіровоградщині; аналіз сучасного стану науково-інноваційного забезпечення аграрного виробництва Кіровоградської області з визначенням факторів, що його обумовлюють.

Практичне значення одержаних результатів полягає в комплексному, всесторонньому, максимально виповненому розкритті подій, фактів та особливостей функціонування сільськогосподарських наукових установ на Кіровоградщині з кінця ХІХ ст. до сьогодення в їх діалектично-історичному зв'язку та взаємодії, що збагачує наукові знання з розвитку галузевої наукової думки в Україні. Матеріали дослідження можуть бути використані при підготовці узагальнюючих історичних праць з розвитку вітчизняної науки; вивченні спецкурсів з історії України, історії науки і техніки, історії сільського господарства, інноваційного розвитку аграрного виробництва; історико-краєзнавчих досліджень Кіровоградської області.

Історична оцінка наукових надбань дослідних установ Кіровоградщини має бути врахована при обґрунтуванні стратегічних напрямів подальшого розвитку аграрної науки в Україні та формуванні галузевого дослідницького сектору регіону.

Особистий внесок здобувача. Дисертаційна робота є самостійно виконаним науковим дослідженням. Особистим внеском здобувача є формулювання теоретичних і наукових положень дисертаційного дослідження, узагальнених висновків, тверджень та пропозицій, що виносяться на захист.

Апробація результатів дисертації. Результати дослідження апробовано на: Міжнар. наук.-практ. конф. «Професор С.Л. Франкфурт (1866–1954) – видатний вчений-агробіолог, один із дієвих організаторів академічної науки в Україні (до 150-річчя від дня народження)» (м. Київ, 18 листоп. 2016 р.); XII Міжнар. конф. молодих учених та спеціалістів «Історія освіти, науки і техніки в Україні» (м. Київ, 19 трав. 2017 р.); XIII, XIV і XV Всеукр. наук.-практ. конф. молодих вчених і спеціалістів «Стан та перспективи розвитку агропромислового виробництва України» (м. Кропивницький, 23 берез. 2017 р.; м. Кропивницький, 22 берез. 2018 р.; м. Кропивницький, 21 берез. 2019 р.); XIII Всеукр. конф. молодих учених та спеціалістів «Історія освіти, науки і техніки в Україні» (м. Київ, 18 трав. 2018 р.).

Публікації. Основні положення та результати дослідження викладені в 20 наукових публікаціях, серед яких: 4 наукові статті у виданнях, визнаних МОН України фаховими з історичних наук; 1 стаття в іноземному науковому виданні; 13 публікацій у збірниках матеріалів наукових конференцій, 2 – додатково відображають результати дослідження.

Структура та обсяг дисертації обумовлені метою та завданнями дисертаційного дослідження. Робота складається зі вступу, 4-х розділів, загальних висновків, списку використаних джерел із 408 найменувань та 42 додатка. Обсяг основного тексту становить 214 сторінок. Загальний обсяг дисертації 349 сторінок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У *вступі* обґрунтовано актуальність дослідження; розкрито його новизну; визначено об'єкт, предмет, хронологічні межі та методи дослідження; сформульовано мету та завдання; показано зв'язок роботи з науковими темами; розкрито практичне значення одержаних результатів; наведено відомості про особистий внесок здобувача, структуру дисертаційної роботи й апробацію результатів дослідження.

У першому розділі «**Стан розробки проблеми, джерельна база та методологія дослідження**» здійснено історіографічний аналіз наукових напрацювань із зазначеної проблеми, систематизовано джерельну базу й обґрунтовано методи й принципи дослідження.

У підрозділі 1.1 «*Стан наукової розробки проблеми*» на основі аналізу історіографії предмета дослідження виявлено проблемні питання, що потребували подальшого опрацювання.

За хронологічним принципом історичні напрацювання з проблеми дослідження поділено на наукові праці видані: за імперської Росії (1908-1917); у радянську добу (1917-1991); в незалежній Україні (1991-2019). Такий поділ праць обумовлений різними суспільно-політичними умовами, що визначали їх ідеологічну спрямованість.

Відповідно до предметно-тематичного принципу виділено групи, що розкривають: становлення галузевої дослідної справи на Кіровоградщині; науковий

супровід сільськогосподарського виробництва в другій половині ХХ ст.; інноваційне забезпечення аграрного сектору в ХХІ ст.; наукові здобутки вчених-аграріїв регіону.

Праця В.І. Нагибіна¹, вперше залучена до наукового обігу, допомагає з'ясувати мету, напрями діяльності та історичні аспекти заснування першої галузевої дослідницької установи в регіоні. Стаття М.І. Ірликова² про організацію досліджень на Аджамській дослідній станції та її найвагоміші напрацювання за 1912-1927 рр. дозволяє порівняти здобутки АСГДС та інших дослідних установ України того часу.

У передмові до звіту Української науково-дослідної станції олійних культур (УНДСОК) за 1947 р.³ та в праці В.М. Гильтебрандта⁴, що відображають підстави реорганізації АСГДС в УНДСОК і напрацювання УНДСОК з селекції олійних культур та агротехніки їх вирощування, зазначається про необхідність розширення напрямів досліджень установи, з метою охоплення всього спектру сільськогосподарського виробництва Кіровоградської області. У книзі «Короткі підсумки роботи за 1931-1955 роки (по олійним культурам)»⁵ відображено напрацювання УНДСОК та висвітлено чинники, що з другої половини 40-х рр. ХХ ст. сприяли розширенню напрямів її діяльності.

Праця О.К. Устинчика та М.Т. Федоровського⁶, наукові публікації у тематичному та комплексному збірниках із нагоди 50-річчя КДСГДС^{7,8} стали не лише цінним джерелом інформації про рівень і напрями досліджень установи наприкінці 50-х – початку 60-х рр. ХХ ст., а й відобразили найвагоміші досягнення установи за 1912-1962 рр. Статті О.К. Устинчика^{9,10} з нагоди 50-річчя та 60-річчя КДСГДС тривалі роки були найбільш виповненим джерелом інформації про історичні аспекти становлення КДСГДС, напрями та основні етапи її діяльності, характеристику її наукових здобутків до 70-х рр. ХХ ст. Брошури^{11,12}, видані у 80 х рр. ХХ ст., відображають спрямованість наукових досліджень підрозділів КДСГДС та надають коротку інформацію про її заснування.

¹ Нагибин В.И. Задачи, очерк развития, план организации и деятельность за 1908 г. станции испытания земледельческих машин и орудий Елисаветградского Общества Сельского Хозяйства. С.-П. Типо-литограф. М.П. Фроловой, 1909. 16 с.

² Ирликов Н. Аджамская с.-х. опытная станция / Достижения сельско-хозяйственных опытных станций Украины: сборник под ред. зав. опыт. отд. НКЗ В. Румянцева./Харьков: Радянський селянин, 1928. С. 343–346.

³ Отчет о выполнении тематического плана Украинской Научно-Исследовательской станции масличных культур за 1947 год / Украинская н.-и. станция масличных культур. Кировоград, 1949. 442 с.

⁴ Гильтебрант В.М. Украинская н.-и. станция масличных культур: краткая история станции. УНИСМК, 1953. 22 с.

⁵ Рыбак В.Н., Заика И.Е., Омельчук А.В., Лещенко А.К., Франковский В.Я. Краткие итоги работы за 1931-1955 годы (по масличным культурам): КГСХОС, вып. I. Киев: Госиздат СХЛ УССР, 1957. 144 с.

⁶ Устинчик О.К., Федоровський М.Т. Підсумки науково-виробничої роботи дослідної станції. КДСГДС. *Бюлетень науково-технічної інформації*. № 2, Кировоград. 1958. С. 5–18.

⁷ Устинчик О.К., Галюк М.Х., Демешко К.М., Федоровський М.Т. Підсумки науково-дослідної роботи по зернових і круп'яних культурах та багаторічних травах. Наук. праці, вип. II. Київ: видав. Укр. академії с.-г. наук, 1961. 184 с.

⁸ Устинчик О.К., Федоровський М.Т., Демешко К.М., Н.Г. Бондаренко, А.Л. Ткаченко та ін. 50 років Кіровоградської державної сільськогосподарської дослідної станції. Наук. праці, вип. III / за ред. Устинчика О.К. Київ: Держ. видав. с.-г. літератури УРСР, 1963. 208 с.

⁹ Устинчик О.К. Короткі підсумки роботи станції за 50 років. *50 років Кіровоградської державної сільськогосподарської дослідної станції*. Наук. праці, вип. III / за ред. Устинчика О.К. Київ: Держ. видав. с.-г. літератури УРСР, 1963. С. 3–11.

¹⁰ Устинчик О.К. Короткі підсумки роботи Кіровоградської обласної державної сільськогосподарської дослідної станції. *Степове землеробство*. Київ: «Урожай». 1972. Вып. 7. С. 82-92.

¹¹ Киенко Г.Л., Суворинов А.М., Быков Н.Г., Бойко А.Т. Кировоградская областная сельскохозяйственная опытная станция. Кировоград: Облполиграфиздат, 1982. 12 с.

¹² Быков Н.Г., Подвезенный П.М., Шаповалова Л.И. Кировоградское научно-производственное объединение «Элита» / за ред. В.В. Литвиненка. Кировоград: Облполиграфиздат, 1988. 12 с.

Колективні видання^{13,14,15}, що за незалежної України були підготовлені до 90-річчя та 100-річчя КДСГДС, констатуючи інформують про її функціонування з другої половини ХХ – до початку ХХІ ст. У книгах^{16, 17} систематизовано матеріали про діяльність вчених установи. Більш інформативно історичні аспекти предмета дослідження розкрито у звіті про виконання пошукових НДР за 2017 р.¹⁸.

В історичному доробку першої групи друкованих праць, розкрито особливості організації СВЗМіЗ ЄТСГ, а у виданнях другої групи наголошувалося на піднесенні розвитку сільськогосподарської дослідної справи за радянської влади та на її недосконалої в часи Російської імперії. В історіографічних працях третьої групи більш об'єктивно відображено діяльність наукових установ аграрного спрямування регіону, проте інформацію про їх заснування викладено досить обмежено.

До дослідження залучалися праці таких відомих учених, як А.О. Бабич, І.С. Бородай, В.А. Вергунов, О.Ю. Єліна, Н.П. Коваленко, Н.Б. Щebetюк та ін.

На основі аналізу історіографії предмета дослідження встановлено відсутність системних напрацювань з організації сільськогосподарського дослідництва на Кіровоградщині. Наявні праці не відображають обставин, за яких започатковано діяльність дослідних установ регіону в першій половині ХХ ст., їх науково-методичну підпорядкованість, зв'язок з історичними умовами та концептуальними положеннями сільськогосподарського дослідництва того часу.

У підрозділі 1.2 «Джерельна база дослідження» охарактеризовано різні інформаційні джерела, що висвітлюють діяльність сільськогосподарських науково-дослідних установ Кіровоградщини від їх заснування до сьогодення.

Виходячи з того, що дисертаційна робота ґрунтується на використанні комплексу джерел, різних за походженням, змістом, інформаційною наповненістю, за видовим принципом сформовано такі групи джерельної бази дослідження: 1) архівні документи і матеріали; 2) оприлюднені офіційні документи органів державної влади, місцевого самоврядування, наукових і громадських організацій; 3) плани та звіти дослідницьких установ аграрного спрямування Кіровоградщини про виконання НДР; 4) наукові праці вчених із питань сільськогосподарського дослідництва; 5) статистичні збірники та збірники нормативно-правових документів; 6) патенти і свідоцтва про винаходи, інформація про державні нагороди і відзнаки наукових установ; 7) біографічні матеріали.

До першої групи джерел віднесено: документи Державних архівів Кіровоградської та Херсонської областей; архіву ІСГС НААН, матеріали, що стосуються діяльності Єлисаветградського товариства сільського господарства і

¹³ Кіровоградська державна сільськогосподарська дослідна станція / за ред. В.В. Савранчука. Кіровоград: ЦентрУкрВидав, 2002. 24 с.

¹⁴ Вісник Степу: наук. зб. за ред. В.В. Савранчука. Кіровоград: ЦентрУкрВидав, 2002. 148 с.

¹⁵ Кіровоградський інститут агропромислового виробництва: минуле і сьогодення (1912-2012): Короткий історичний нарис до 100 річчя заснування установи. Кіровоград: КОД., 2012. 72 с.

¹⁶ Кіровоградська державна сільськогосподарська дослідна станція в особистостях (книга в біографіях) / за ред. Савранчука В.В. Кіровоград: Центрально – Українське видавництво, 2003. 116 с.

¹⁷ Історія в особистостях. Кіровоградський інститут агропромислового виробництва НААН України (1912–2012) / за ред. Савранчука В.В.; вид. 2-ге, допов. Кіровоград: КОД, 2012. 160 с.

¹⁸ Звіт про НДР «Вплив науково-виробничої діяльності Кіровоградської сільськогосподарської дослідної станції на розвиток агропромислового комплексу регіону на різних історичних етапах» за завданням 44.00.04.06.Пш (заключний). КДСГДС НААН, 2017. 81 арк.

станції випробування землеробських машин і знарядь ЄТСГ та ін. Цінним джерелом архівної інформації є підбірка¹⁹, що містить постанову про організацію АСГДС.

Другу групу формують документи органів державної влади, місцевого самоврядування, наукових і громадських організацій, які відображають юридично-правові підстави діяльності наукових установ аграрного спрямування регіону.

Третя група джерел інформації представлена: звітами про виконання наукових робіт дослідними установами Кіровоградської області; інформаційними та фінансовими звітами цих установ, їхніх опорних пунктів і дослідних господарств; планами НДР; іншою звітною документацією. Ця група формує основну, найбільш достовірну базу матеріалів, що аналізується в дисертаційному дослідженні.

Четверту групу джерел становлять праці науковців дослідних установ Кіровоградщини та інших вітчизняних і зарубіжних вчених з історії аграрної науки. Вивчено та, проаналізовано наукові напрацювання: С.Ф. Архангельського, Н.Г. Бондаренко, О.С. Волошина, М.Х. Галюка, В.М. Гільтебрандта, І.М. Гульванського, К.М. Демешка, М.І. Ірликова, А.К. Лещенко, С.Г. Литвина, В.В. Литвиненка, В.Т. Маткевича, Л.Р. Медведєвої, В.І. Нагибіна, І.К. Паламаренка, Л.М. Пальчука, П.М. Підвезеного, М.Є. Прика, В.В. Савранчука, О.М. Суворинова, І.С. Тарана, О.К. Устинчика, Ф.Д. Шпурика, М.Т. Федоровського та ін.

У процесі дослідження використовувалися: збірники архівних документів і матеріалів, підготовлені співробітниками Інституту історії аграрної науки, освіти та техніки ННСГБ НААН; матеріали із фондів ННСГБ НААН, Кіровоградської обласної універсальної наукової бібліотеки ім. Д. І. Чижевського, наукової бібліотеки ІСГС НААН та ін. Допоміжними джерелами інформації були повідомлення про діяльність дослідних установ регіону, розміщені в періодичних виданнях, у т.ч.: 1) газети і журнали Російської імперії; 2) радянська преса; 3) сучасні видання. Іншими джерелами інформації є: нормативно-правові і законодавчі акти; патенти та авторські свідоцтва на ОІВ; статистичні збірники, державні реєстри, інформація про нагороди і відзнаки. Вивчення різних джерел та їх порівняння спрямовано на комплексне відображення предмета дослідження з висвітлення недостатньо вивчених раніше фактів.

У підрозділі 1.3 *«Методологічні основи дослідження»* відображено методи та принципи наукових досліджень, що забезпечили комплексний підхід до оцінки наукових надбань сільськогосподарських дослідних установ Кіровоградщини.

Дисертаційне дослідження базується на застосуванні принципу історизму, що розкриває процес становлення та розвитку сільськогосподарської дослідної справи на Кіровоградщині в контексті історичних подій і явищ від останньої чверті ХІХ ст. і до початку ХХІ ст. Принцип об'єктивності зумовив вивчення предмета дослідження виключно на реальних фактах, підтверджених різними пошуковими джерелами. Застосуванням принципів системності та діалектики було узагальнено аспекти й чинники, що визначали діяльність сільськогосподарських дослідних установ Кіровоградщини від їх заснування до сучасного етапу розвитку.

¹⁹ Херсонское губернское земское собрание XLVI очередной сессии 1911 года. Журналы собрания. Доклады комиссий. Издание Херсонской Губернской Земской Управы. Херсон: Типо-литография насл. О.Д. Ходушиной, 1912. С. 331–341.

Комплекс загальнонаукових (аналіз, синтез, узагальнення), джерелознавчих (археографічний, бібліографічний) та історичних методів дослідження дозволив встановити порядок трансформації дослідницьких установ аграрного спрямування Кіровоградщини, що, поступово примножуючи науковий досвід, склали історичну основу сучасного Інституту сільського господарства Степу НААН: станції випробування землеробських машин та знарядь Єлисаветградського товариства сільського господарства (1908–1911); Аджамської сільськогосподарської дослідної станції (1912–1932); Української науково-дослідної станції олійних культур (1932–1955); Кіровоградської державної сільськогосподарської дослідної станції (1956–1985; 1994–2004; 2012–2018); Кіровоградського НВО «Еліта» (1986–1994); Кіровоградського інституту агропромислового виробництва УААН (2005–2011).

Для пошуку та систематизації первинної інформації застосовувалися наступні методи наукових історичних досліджень: архівознавчий, порівняльно-історичний, проблемно-хронологічний та історико-системний. При застосуванні методу періодизації процес становлення і розвитку сільськогосподарського дослідництва на Кіровоградщині розподілений на періоди, що враховують різні соціально-економічні та науково-організаційні умови. На основі системного підходу розкрито цілісність становлення й розвитку галузевої дослідної справи в регіоні та виявлено різні типи зв'язків даного процесу з іншими історичними подіями.

У другому розділі **«Становлення сільськогосподарської дослідної справи на теренах Кіровоградщини»** висвітлено особливості організації сільськогосподарських дослідних установ та відображено специфіку їх наукової діяльності в першій половині ХХ ст.

У підрозділі 2.1 *«Започаткування сільськогосподарського дослідництва в північній частині Херсонської губернії»* розкрито обставини, за яких напрацювання з природничих наук і сільського господарства передували становленню системного дослідництва щодо пошуку кращих методів рільництва.

Визначено передумови, які на межі ХІХ – ХХ ст. спричинили становлення сільськогосподарського дослідництва на півночі Херсонської губернії, що згодом склала більшу частину території Кіровоградської області: необхідність поліпшення використання сільськогосподарських угідь, які внаслідок безконтрольного розорювання цілинних земель та недотримання сівозмін, не забезпечували достатнього рівня продуктивності рільництва; застосування розробок, що не враховували місцеві природно-кліматичні особливості й не забезпечували ефективність виробництва; дефіцит досвідчених наукових кадрів, здатних самостійно розробляти та реалізовувати галузеві наукові дослідження.

Встановлено, що основи наукових досліджень із природничих наук і сільського господарства на півночі Херсонської губернії закладено напрацюваннями керівника метеорологічної станції Єлисаветградського земського реального училища – Г.Я. Близніна, який, визначивши ефективну глибину оранки та обґрунтувавши методи накопичення вологи в ґрунті, довів можливість подолання наслідків періодичних засух у селянських господарствах.

Розвиток у регіоні сільськогосподарського машинобудування та інших супутніх напрямів діяльності сприяв заснуванню у 1899 р. Єлисаветградського товариства

сільського господарства (ЄТСГ), що згідно зі Статутом, підтримувало вдосконалення сільського господарства та промисловості. Започаткувавши у 1900 р. власне періодичне видання – «Вісті Єлисаветградського товариства сільського господарства», ЄТСГ створило науково-практичну базу для професійної комунікації фахівців галузі й поширення знань про відкриття з агрономії, зоотехнії, механізації.

У підрозділі 2.2 *«Організація Єлисаветградської станції випробування землеробських машин і знарядь та специфіка її дослідницької роботи»* досліджено особливості заснування першої сільськогосподарської науково-дослідної установи на території Кіровоградської області та проаналізовано її основні здобутки.

З'ясовано, що становлення сільськогосподарського дослідництва на теренах Кіровоградщини відбувалося в період організаційно-фінансової підтримки урядом Російської імперії місцевих ініціатив щодо заснування дослідних установ. Затвердження «Положення про сільськогосподарські дослідні установи», Столипінська аграрна реформа (1905–1911 рр.), діяльність при Вченому комітеті ГУЗіЗ Російської імперії Бюро з сільськогосподарської механіки (з 1907 р.), активна діяльність ЄТСГ з підвищення ефективності сільського господарства в регіоні, сприяли організації в 1908 р. Станції випробування землеробських машин і знарядь Єлисаветградського товариства сільського господарства (СВЗМіЗ ЄТСГ). Значна роль і науково-методичне сприяння при її заснуванні належить декану механічного факультету КПІ, професору К.Г. Шиндлеру. Станція утримувалася за кошти ЄТСГ, вимірювальні прилади було придбано за бюджетні асигнування, виділені ГУЗіЗ.

Встановлено, що основними завданнями СВЗМіЗ ЄТСГ були: випробування землеробських машин і знарядь у різних виробничих умовах; розробка способу механічного обробки ґрунту, здатного забезпечити збереження вологи у трипільних сівознах; порівняння різних видів ґрунтообробної техніки; забезпечення функцій демонстраційно-показового господарства.

Під керівництвом В.І. Нагибіна на СВЗМіЗ ЄТСГ було випробувано плуги, сівалки та іншу сільськогосподарську техніку, вироблену в Російській імперії та кількох європейських країнах. Станція, забезпечуючи господарів південної Росії інформацією про технічні особливості землеробських знарядь, давала їм можливість вибрати потрібну ґрунтообробну техніку. Виробники техніки, усуваючи недоліки, виявлені під час випробувань, удосконалювали свою продукцію.

Доведено, що відмінною особливістю СВЗМіЗ ЄТСГ був спеціалізований вид діяльності, що, сприяючи розширенню напрямів агрономічних досліджень (вплив попередників, строків сівби, удобрення, захисту рослин та ін.) шляхом їх технічного насичення (вплив способів і строків основного, передпосівного та післязнівного обробки ґрунту), забезпечував удосконалення агротехніки вирощування сільськогосподарських культур у зоні Степу. Агрономічні принципи сільськогосподарського виробництва, доповнені рекомендаціями і висновками спеціалістів СВЗМіЗ ЄТСГ, перетворювалися на агротехнологічні, а їх застосування сільськими господарями, підвищувало продуктивність рослинництва.

У підрозділі 2.3 *«Діяльність Аджамської сільськогосподарської дослідної станції: основні напрями та наукові надбання»* висвітлено події, за яких організовано дану установу й узагальнено результати її діяльності.

Доведено, що необхідність поєднання агрономічних і технологічних методів при розробці ефективної системи рільництва на півночі Херсонської губернії з метою поліпшення використання земель внаслідок безконтрольного розорювання цілини й недотримання сівозмін, потребувала розширення напрямів сільськогосподарського дослідництва в регіоні. Схвалені в 1909-1913 рр. урядом Російської імперії законодавчі акти щодо забезпечення діяльності галузевих дослідних установ та рішення Бюро сільськогосподарської механіки ГУЗіЗ із поєднання діяльності машиновипробувальних і сільськогосподарських дослідних станцій, прийняті в 1909-1911 рр., сприяли тому, що XLVI сесія надзвичайного Херсонського земського зібрання від 20 квітня 1911 р. затвердила постанову про створення на півночі губернії Аджамської сільськогосподарської дослідної станції.

Підтверджено, що діяльність АСГДС започаткована у 1912 р. зі створення відділу рільництва, очолюваного М.І. Ірликовим, який до 1927 р. одночасно був керівником станції, та машиновипробувального відділу, очолюваного В.І. Нагибіним. Головним завданням установи був пошук кращих методів культури рільництва на півночі Херсонської губернії. Поступово спектр досліджень розширювався, охоплюючи: сівозміни, рільництво, сортовипробування і насінництво, агрохімічні дослідження ґрунту та вирощеної продукції та ін.

З 1924 р., у зв'язку із запровадженням в УСРР крайової побудови галузевого дослідництва, АСГДС була підпорядкована Одеській обласній (крайовій) сільськогосподарській дослідній станції. Системна робота з науково-інформаційного забезпечення окружних селянських господарств, що розпочалася з організації відділом пристосування АСГДС масових колдосвідів, сприяла виробничій адаптації наукових досягнень до умов селянських господарств і зміцненню зв'язків станції із крайовими земельними установами та місцевим населенням.

Висновки АСГДС стосовно того, що чистий пар – кращий метод підвищення врожайності озимих зернових культур; глибина пару не має істотного значення для сівби озимих культур; кращі строки висіву озимих зернових – 5–10 вересня; мінеральні добрива підвищують урожайність озимих колосових на 20–23 %, заклали основи агротехніки рільництва в регіоні. Директор АСГДС, професор М.Є. Прик, узагальнивши напрацювання установи з рільництва, рекомендував на півдні Зінов'ївської округи поєднувати зернове господарство зі скотарством, а на її півночі дотримувати технічно-скотарського чи технічно-зерно-скотарського напрямку.

Вагомий внесок у результати дослідницької діяльності АСГДС здійснили: О.К. Горобець (сортівипробування), М.І. Ірликов (рільництво), Г.Є. Заворицький (агротехніка), Г.Ю. Мордовський (агрохімічні дослідження), М.Є. Прик (сівозміни), О.А. Созінов (поширення наукових досліджень) та ін.

У підрозділі 2.4 *«Наукові здобутки Української науково-дослідної станції олійних культур»* відображено специфіку наукової діяльності установи з селекції, насінництва та агротехніки вирощування олійних культур.

Після організації Всесоюзної академії сільськогосподарських наук ім. В.І. Леніна (1929) та Всеукраїнської академії сільськогосподарських наук (1931) відбулася зміна пріоритетів у напрямі сільськогосподарського дослідництва на території сучасної Кіровоградщини для потреб колгоспно-радянського виробництва

та економіки. У 1932 р. АСГДС було реорганізовано в Українську науково-дослідну станцію олійних культур (УНДСОК), коло завдань якої визначали розробки зі створення високопродуктивних сортів олійних культур, придатних для вирощування у степовій зоні УСРР. Діяльність у складі УНДСОК 9 опорних пунктів у 8 областях УСРР забезпечила найбільш повному вивченню агротехніки вирощування олійних культур у різних зонах республіки. В 30-ті роки ХХ ст. в УНДСОК розроблено найважливіші агротехнічні способи вирощування соняшнику, ріцини, льону, ріжю, перили, ріпаку та лялеманції. Виданням монографії «Олійні культури на Україні» (1940), що відображала біологічний опис та агротехнічні особливості вирощування олійних культур, закладено основи фундаментальних досліджень із даного напрямку.

Відділ селекції та насінництва УНДСОК зосереджував діяльність на: удосконаленні та розмноженні існуючих і виведенні нових сортів соняшника, ріцини, льону олійного, перили, ріпаку озимого, придатних для вирощування в степовій зоні УСРР; підборі та розмноженні кращих сортів лялеманції, арахісу, кунжуту, адаптованих до умов Північного Степу УСРР. Наприкінці 30-х рр. ХХ ст., відповідно до діючої в СРСР системи насінництва, в УНДСОК зосереджувалося три з п'яти її ланок: створення сортів і їх селекційне розмноження; планомірне сортооновлення і сортозміна; розмноження сортового насіння.

Встановлено, що утворення в січні 1939 р. Кіровоградської області в складі УРСР, зміцнило співпрацю УНДСОК і місцевих органів влади з забезпечення сільського господарства регіону науковими розробками, адаптованими до зони діяльності. У повоєнний період УНДСОК, здійснюючи дослідження з селекції та насінництва олійних і кормових культур та вивчаючи особливості агротехніки вирощування польових культур у Північному і Центральному Степу Правобережної УРСР, набула значення обласної дослідно-селекційної станції.

У 1949 р. в УНДСОК, за підтримки Міністерства харчової промисловості УРСР та Всесоюзного НДІ сої і ріцини, під керівництвом А.К. Лещенко започатковано дослідження з селекції сої, спрямовані на створення ранньостиглих, високопродуктивних та придатних до механізованого збирання сортів.

З'ясовано, що УНДСОК виведено 4 сорти ріцини, 2 сорти перили, 2 сорти льону та розроблено основні елементи агротехніки соняшнику, ріцини, льону олійного, ріпаку озимого та ін. Вагомий внесок у результати діяльності УНДСОК здійснили: С.Ф. Архангельський, П.Т. Бутенко, В.М. Гільтербрант, Г.Є. Заворицький, А.К. Лещенко, С.Г. Литвин, Г.Ю. Мордовський, С.Т. Мусієнко, О.А. Созінов, І.С. Таран, Ф.Д. Шпурик та ін.

У третьому розділі **«Особливості наукового забезпечення сільськогосподарського виробництва Кіровоградської області в 1956-1990 роках»** зосереджено увагу на дослідженнях із всебічного супроводу діяльності колгоспів і радгоспів регіону новітніми науковими розробками, що сприяли підвищенню продуктивності в рослинництві та тваринництві.

У підрозділі 3.1 *«Перехід до комплексного наукового забезпечення аграрної галузі – основа підвищення ефективності рослинництва»* відображено особливості організації в Кіровоградській області виконання цілісних галузевих досліджень та проаналізовано напрацювання з рільництва і ґрунтознавства.

Підтверджено, що організація у 1956 р. Кіровоградської сільськогосподарської дослідної станції (КДСГДС), що охоплювала основні напрями галузевого виробництва (рільництво; ґрунтознавство; селекція і насінництво; тваринництво; механізація; економіка; пропаганда), сприяла комплексному науковому забезпеченню діяльності колгоспів і радгоспів регіону.

Наукове обґрунтування поділу Кіровоградської області на ґрунтово-кліматичні райони забезпечило диференційований підхід до запровадження в них системи землеробства. Після порівняння ефективності різних сівозмін, із 60-х років ХХ ст. на Кіровоградщині на заміну травопільної впроваджували більш продуктивну зерно-просапну систему землеробства. Удосконалюючи методи обробітку ґрунту в умовах Північного Степу України, К.М. Демешко, О.В. Омельчук, М.Т. Федоровський, М.І. Черячукін, за результатами багаторічних стаціонарних досліджень у багатопільних сівозмінах, довели переваги різноглибинної системи оранки в порівнянні з плоскорізним обробітком ґрунту та доцільність запровадження на Кіровоградщині мінімального обробітку ґрунту.

З'ясовано, що в умовах інтенсифікації землеробства, діяльність з 1964 року Кіровоградської зональної агрохімічної лабораторії забезпечувала постійний моніторинг впливу добрив на зміну родючості ґрунтів регіону. За результатами обстеження угідь Кіровоградщини видано науково-практичний довідник «Ґрунти Кіровоградської області» (1969), розроблено картограми вмісту основних поживних речовин у ґрунті та орієнтовні системи удобрення сівозмін у різних зонах області; виявлено найбільш ефективні й недоцільні для застосування в регіоні добрива.

У 50 – 80-ті роки ХХ ст. А.Г. Горобець, К.М. Демешко, В.А. Дерев'яно, М.І. Іванченко, В.Т. Маткевич, М.І. Полішко, О.К. Устинчик, М.Т. Федоровський, Ф.Д. Шпурик та інші вчені вдосконалили елементи агротехніки вирощування основних польових культур в умовах Північного Степу України. Внаслідок постійного поліпшення систем захисту сільськогосподарських культур від бур'янів, хвороб і шкідників розроблено заходи з підвищення ефективності суцільної і вибіркової дії гербіцидів та зменшення їх післядії у боротьбі зі злаковими і дводольними бур'янами; складено карти засміченості полів; вивчено реакцію сортів на застосування пестицидів. Комплексний науковий супровід розвитку в регіоні рослинництва забезпечив у 1960-1990 рр. зростання середньої врожайності зернових культур у 2,5 рази (з 15,5 до 39,1 ц/га), соняшнику – в 1,8 рази (з 9,7 до 17,0 ц/га).

У підрозділі 3.2 «Функціонування системи селекції та насінництва» відображено селекційні напрацювання КДСГДС та розвиток насінневої справи, як складової наукового забезпечення сільського господарства Кіровоградщини.

Станція продовжила відпрацьовувати методи створення високопродуктивних сортів сої, соняшника, еспарцету, коріандру, льону олійного, розпочаті УНДСОК. Під керівництвом А.К. Лещенко, виведено 22 сорти сої різного напрямку використання, вегетаційний період яких зменшився з 120-130 до 90-105 днів, а врожайність зросла з 9,9 до 24,0 ц/га. На початку 70-х рр. ХХ ст. сорти сої КДСГДС займали близько 80 % посівних площ в Україні. Вагомий внесок у досягнення КДСГДС із селекції та сортової технології сої здійснили М.І. Іванченко, А.К. Лещенко, В.Г. Охвatenко, М.П. Полішко, В.І. Січкара, Л.І. Скалецька та ін.

Завдячуючи напрацюванням Л.С. Гнедаш, С.П. Лося, В.В. Підмогильного, упродовж 50 – 80-х рр. ХХ ст. виведено 15 високопродуктивних, стійких до хвороб і шкідників сортів соняшнику, потенційна врожайність яких підвищилася з 20 до 30-33 ц/га, а олійність – з 40 до 61-63 %.

Створені Л.О. Савенко сорти льону олійного, що характеризувалися високими показниками продуктивності та вмісту олії, стійкістю до фузаріозного в'янення, набули широкого поширення в різних регіонах СРСР. Сорти еспарцету, виведені під керівництвом К.І. Тюгіної, за продуктивністю перевищували чинні стандарти.

Діяльність із 1960 р. експериментальної мережі КДСГДС забезпечила зростання обсягів виробництва та реалізації сортового насіння господарствам області. За наявності науково обґрунтованої системи насінництва впроваджувалися сорти та гібриди польових культур, адаптовані до умов недостатнього зволоження.

Організація Кіровоградського НВО «Еліта» (1986), як єдиного науково-методичного центру АПК Кіровоградської області, забезпечила подальше удосконалення системи насінництва зернових, олійних і кормових культур та забезпеченню потреб регіону в сортовому насінні. Елітно-насінневі господарства Кіровоградського НВО «Еліта», щорічно реалізуючи понад 2250 т елітного насіння озимих зернових культур, близько 2100 т насіння ярих зернових і зернобобових культур, 50 т насіння сої та 75 т насіння соняшнику, 50 т насіння багаторічних трав та 10 т коріандру, сприяли ефективній сортозаміні та поліпшенню репродукційного складу посівів, забезпечували зростання врожайності в регіоні.

Вагомий внесок у прискорене проведення сортозаміни і сортооновлення в Кіровоградській області у другій половині 50 – 80-х рр. ХХ ст. мали напрацювання В. Вольського, Р.І. Копотій, А.П. Маткевич, О.М. Суворінова, І.С. Тарана, П.С. Томашина, Г.Т. Хомутенко, Г.П. Шишацької, В.І. Щорс та ін.

Підрозділ 3.3 «*Науковий супровід галузі тваринництва*» висвітлює дослідницьку діяльність із племінної справи, зоотехнії та кормовиробництва, що забезпечувала регіональний приріст виробництва продукції тваринництва.

З'ясовано, що в 1957 р., з метою розробки наукових заходів із підвищення племінних і продуктивних якостей тварин, обґрунтування умов їх вирощування, годівлі, утримання та експлуатації, в КДСГДС було організовано відділ тваринництва. З кінця 50-х рр. ХХ ст., за низької продуктивності тварин на Кіровоградщині та недостатнього рівня концентрації поголів'я на 100 га сільськогосподарських угідь, організація племінної роботи та запровадження штучного осіменіння на 17 станціях, організованих у різних районах області, забезпечили поліпшення породного складу тварин. При застосуванні поглинального схрещування чистопорідних плідників на помісних і безпородних коровах і телицях були сформовані племінні ферми з утримання великої рогатої худоби, свиней і овець, що склали селекційно-племінне ядро регіону. Вагомий вплив на збільшення виробництва продукції тваринництва в області мало впровадження наукових засад польового травосіяння та кормовиробництва, що зміцнило кормову базу.

Зростання в регіоні обсягів виробництва продукції тваринництва обумовлювало зміну напрямів досліджень КДСГДС, що в 60-ті рр. ХХ ст. спрямовувалося на збільшення виробництва молока, яловичини, свинини, баранини,

м'яса птиці, яєць і вовни; згодом – на поліпшення племінних і продуктивних якостей худоби, а з середини 80-х років – на підвищення економічної ефективності галузі.

З'ясовано, що на початку 70-х рр. ХХ ст. трипорідними схрещуваннями корів червоної степової і симентальської порід ВРХ із високоякісними бугаями спеціалізованих м'ясних порід (абердин-ангусів і шароле) під керівництвом Є.П. Іванова започатковано виведення знам'янського типу м'ясної породи ВРХ.

Підтверджено, що спільними напрацюваннями КДСГДС та Кіровоградського «Облплемоб'єднання» забезпечено зростання в регіоні продуктивності корів з 2138 кг у 1980 р. до 2794 кг – у 1990 р. Схрещуванням свиней великої білої породи з великою чорною, уельською, ландрасами і дуроками створено нові високопродуктивні типи і лінії свиней, із середньодобовими приростами молодняку 650-700 г. Впровадженням ефективних технологій виробництва продукції вівчарства та створенням високопродуктивних племінних стад асканійських тонкорунних овець, у 1960-1990 рр. збільшено виробництво вовни з 1128 до 1285 т.

Доведено, що науковий супровід розвитку молочного і м'ясного скотарства, свинарства та вівчарства – одна зі складових, що в 1955-1990 рр. забезпечила в Кіровоградській області збільшення виробництва продукції тваринництва, у т.ч.: м'яса – майже в 3 рази; молока – в 2,2 рази; вовни – в 1,5 рази. У 1955-1975 рр. це досягалось поєднанням екстенсивних та інтенсивних заходів, а в 1976-1990 рр. – відбувалося при підвищенні продуктивності тварин за скорочення їх поголів'я.

У 60 – 80-ті рр. ХХ ст. вагомий внесок у розробку та впровадження науково-обґрунтованих заходів ведення скотарства, свинарства, вівчарства здійснено Р.П. Биковою, Н.Г. Бондаренко, Є.П. Івановим, Г.Г. Конксом, М.О. Лужковим, В.Є. Мазуром, І.К. Паламаренком, Л.П. Пікаш та ін.

У підрозділі 3.4 «*Репрезентація наукових знань сільськогосподарському виробництву*» висвітлено підходи, що забезпечували передачу наукових досягнень та досвіду передового виробництва в діяльність колгоспів і радгоспів області.

В 1956 р., із метою популяризації досягнень науки, в КДСГДС організовано відділ наукової інформації та масового дослідництва. Узагальнюючи свої наукові напрацювання, КДСГДС поступово набувала значення науково-виробничого центру з організації та впровадження нових, прогресивних методів сільськогосподарського виробництва. Органи державної влади різних рівнів сприяли організації проведення в КДСГДС конференцій, семінарів, навчань, забезпечуючи співпрацю науки і виробництва. Періодично, при підвищенні рівня наукових розробок, з метою доповнення, уточнення особливостей аграрного виробництва на Кіровоградщині, фахівці КДСГДС та інших дослідницьких установ регіону в комплексних наукових працях^{20, 21, 22, 23} обґрунтовували шляхи досягнення високої культури землеробства, підвищення продуктивності рослинництва й тваринництва.

²⁰ Система ведення господарства колгоспами Кіровоградської області: Кіровоградське обласне управління сільського господарства. Кіровоград, 1959. 144 с.

²¹ Лисенко М.Д., Устинчик О.К., Федоровський М.Т., Демешко К.М., Гречиха І.М. Основні агротехнічні заходи для підвищення культури землеробства в колгоспах і радгоспах Кіровоградської області. Дніпропетровськ: «Промінь», 1968. 92 с.

²² Науково обґрунтована система землеробства в Кіровоградській області: кол. авт. К-д, 1982. 146 с.

²³ Научно-обоснованная система ведения сельского хозяйства агропромышленного комплекса Кировоградской области: кол. авт. Кировоград: облполитграфиздат, 1988. 208 с.

У 80-ті роки ХХ ст., за умов не до кінця відпрацьованого механізму впровадження наукових розробок, рівень виробництва кращих господарств регіону значно перевищував середні статистичні показники. На той час стримуючими факторами широкого застосування наукових знань в АПВ Кіровоградщини були: низький рівень забезпечення новітніми матеріально-технічними засобами; відсутність чіткої системи відбору інформації про ефективні напрями передового досвіду; неузгодження дій керівних структур із впровадження досягнень науки в аграрний сектор; недостатнє поширення нових форм організації праці (бригадний підряд, господарський розрахунок та ін.).

Вагомий внесок у розробку заходів з удосконалення системи впровадження досягнень науки у сільське господарство Кіровоградщини здійснили: М.Г. Биков, З.В. Лужкова, У.І. Поляруш, Л.І. Скалецька, А.Л. Ткаченко, Л.І. Шаповалова та ін.

У четвертому розділі **«Розвиток сільськогосподарської дослідної справи на Кіровоградщині в незалежній Україні»** відображено трансформацію напрямів діяльності галузевих наукових установ регіону в 1991-2018 роках.

У підрозділі 4.1. *«Науково-організаційні аспекти діяльності дослідних установ аграрного спрямування»* проаналізовано підстави для послідовної реорганізації КДСГДС в Інститут сільського господарства Степу НААН, а також визначено обставини, що сприяли появі в регіоні приватного наукового дослідництва.

Доведено, що створення Української академії аграрних наук (1990), встановлення незалежності України (1991), законодавче регулювання наукової та науково-технічної діяльності (1991, 1998, 2000), запровадження підгрунтя для приватної власності на землю (2001), визначаючи нові умови розвитку аграрної науки в Україні, впливали на трансформацію діяльності сільськогосподарських дослідних установ Кіровоградщини. Після подолання фінансових труднощів другої половини 90-х рр. ХХ ст., що призвели до вивільнення кваліфікованих наукових кадрів і зменшення обсягів виробництва та реалізації насінневого матеріалу, поступово розширювався спектр наукових досліджень установи. З 1998 р. на її базі функціонує Центр наукового забезпечення АПВ Кіровоградської області, до складу якого входять також Центральноукраїнський національний технічний університет і Кіровоградська філія ДУ «Держгрунтохорона». Законодавче регулювання наукової діяльності в Україні вплинуло на заснування в області комерційних дослідницьких установ: НВФ «Агросвіт» (1996), що постачає аграрну продукцію, адаптовану до умов регіону; ПП «Наукова селекційно-насінницька фірма «Соєвий вік»» (2001), що створює високопродуктивні сорти сої для органічного виробництва. Організація в 1997 р. у ЦНТУ кафедри загального землеробства сприяла забезпеченню аграрного сектору регіону висококваліфікованими фахівцями, які оволодівали навиками дослідництва в процесі навчання.

Реорганізація КДСГДС у Кіровоградський інститут агропромислового виробництва, відповідно до розпорядженням КМУ № 538-р від 25.12.2005 р., підвищила рівень галузевої дослідницької діяльності в регіоні. Чергове зменшення бюджетних асигнувань на аграрну науку в Україні з 2012 р. вплинуло на скорочення чисельності працівників та напрямів досліджень установи, яка в 2012-2015 рр. зазнала низки організаційних змін. Дефіцит бюджетних асигнувань на аграрну науку

впродовж 1992-2018 рр. призвів до зменшення чисельності наукового потенціалу в установах, правонаступником яких став ІСГС НААН, з 127 до 68 осіб та скорочення кількості виконуваних завдань із 22 до 14.

Згідно з наказом НААН № 204 від 7 вересня 2018 р., КДСГДС НААН перейменовано в Інститут сільського господарства Степу НААН, стратегічною метою якого є трансфер наукових розробок і технологій, що сприяють формуванню в зоні Степу інноваційної складової аграрного виробництва. На сучасному етапі експериментальну базу ІСГС НААН, що є провідною ланкою виробничої перевірки та впровадження інноваційної продукції, створеної в мережі НААН формують: ДП «ДГ «Елітне» ІСГС НААН»; ДП «ДГ «Ставидлянське» ІСГС НААН»; ДП ДГ «Червоний землероб» КДСГДС НААН».

У підрозділі 4.2. *«Удосконалення, поглиблення та трансформація наукових досліджень аграрного спрямування»* викладено основні наукові надбання сільськогосподарських дослідних установ Кіровоградщини за незалежної України.

З'ясовано, що на початку ХХІ ст. оновлення наукової діяльності КДСГДС УААН відбувалося при запровадженні нових (селекція ячменю ярого, мікробіологія, інноваційний розвиток) та відродженні раніше існуючих (землеробство, технологічні аспекти вирощування кукурудзи і олійних культур, аграрна економіка) напрямів досліджень. Упродовж 1992-2018 рр. в установі створено 9 високопродуктивних сортів сої різних груп стиглості; 7 сортів ячменю ярого, стійких до комплексу несприятливих факторів середовища з потенціалом продуктивності до 8,5 т/га; 3 сорти еспарцету; 2 гібриди кукурудзи (спільно з ДУ ІЗК НААН). Для умов недостатнього зволоження Північного Степу України розроблено: систему комбінованого застосування принципів біологізації землеробства в короткоротаційних сівозмінах; елементи вдосконалених технологій вирощування озимих зернових культур, ячменю ярого, соняшнику, еспарцету, коріандру; ресурсозберігаючі біоадаптивні технології вирощування кукурудзи; біологізовану технологію вирощування сої; зональні технологічні комплекси високопродуктивних сільськогосподарських машин для виробництва продукції рослинництва; модель оптимізації структури аграрного виробництва з використанням технологічних карт. За участю установи створено два типи порід ВРХ: центральний зональний заводський тип української червоної молочної породи; знам'янський внутрішньопорідний тип поліської м'ясної породи.

У колективній монографії *«Науково-обґрунтована система ведення агропромислового виробництва в Кіровоградській області»* (2005) було сконцентровано осучаснені рекомендації з усіх напрямів сільського господарства.

Державна реєстрація в 2007-2015 рр. ранньостиглих, конкурентоздатних сортів сої (Аннушка, Анастасія, Антошка, Білявка та ін.), виведених ПП «НСНФ «Соевий вік», і виробництво значних обсягів їх насінневого матеріалу забезпечили установі одноосібне лідерство серед оригінаторів та виробників насіння сої в Україні.

Від початку ХХІ ст. вагомий внесок у розвиток аграрної науки в регіоні внесли: І.М. Гульванський, В.А. Іщенко, В.Т. Маткевич, Л.Р. Медведєва, М.Л. Мельніченко, М.І. Мостіпан, В.Г. Охвatenко, Г.М. Подрезко, В.В. Савранчук, І.М. Семеняка, С.Л. Синицький, С.М. Слободян, Ф.П. Топольний та ін.

У підрозділі 4.3 «Науково-інноваційне забезпечення аграрного виробництва регіону» відображено сучасний стан інноваційного розвитку аграрного сектору регіону, науковий пошук шляхів і методів поширення результатів новітніх досліджень у діяльність сільськогосподарських виробників Кіровоградщини.

Встановлено, що систему наукового забезпечення та трансферу інновацій аграрного виробництва Кіровоградської області обумовлюють: погодно-кліматичні умови ризикованого землеробства зони Північного Степу; значна частка олійних культур у структурі посівних площ; недостатньо розвинені окремі види переробної промисловості; незначна чисельність галузевих науково-дослідних установ та велика кількість дистриб'юторів продукції аграрного спрямування.

Фахівці ІСГС НААН, оцінюючи стан та перспективи інноваційного розвитку сільськогосподарських підприємств регіону, розробляють пропозиції з наповнення аграрного ринку наукоємною продукцією. Доведено, що стабільний фінансово-економічний стан мають ті агровиробники Кіровоградщини, які постійно впроваджують наукові розробки. Активізація в 2005-2018 рр. інноваційної діяльності в аграрному секторі області забезпечила збільшення валового виробництва зернових культур у 1,5 рази, соняшнику – в 2,8 рази та позитивно вплинула на фінансові показники сільського господарства. За цей період урожайність зернових культур у Кіровоградській області зросла з 29,0 до 45,3 ц/га, соняшнику – з 14,3 до 24,8 ц/га, рентабельність галузі підвищилася з 12,6 до 62,1 %. Подальше піднесення АПВ регіону можливе при високому рівні впровадження наукоємної інноваційної продукції аграрного спрямування, здатної мінімізувати вплив змін клімату зони ризикованого землеробства Північного Степу України.

ВИСНОВКИ

1. Аналіз історіографії становлення та розвитку сільськогосподарської дослідної справи на Кіровоградщині засвідчив відсутність системних наукових праць з історії організації галузевого дослідництва в регіоні, виявив недостатньо розкриті раніше обставини заснування наукових установ аграрного спрямування та особливості їх функціонування до середини ХХ ст. Дослідженням сукупності інформаційних джерел встановлено, що історія появи та діяльності Аджамської сільськогосподарської дослідної станції та Української науково-дослідної станції олійних культур висвітлена недостатньою мірою. Наявні публікації не відображають мету, завдання та характер діяльності цих установ, їх підпорядкованість. Публікації, видані з нагоди ювілейних дат від заснування АСГДС (1912), констатуючи інформують про дослідницьку діяльність та наукові надбання її правонаступників. Опрацювання джерельної бази, що раніше не була залучена до наукового обігу, та комплексне поєднання загальнонаукових і історичних методів дослідження сприяли системному, об'єктивному, цілісному розкриттю дисертаційних завдань.

2. На основі всебічного аналізу процесу становлення та розвитку сільськогосподарської дослідної справи на Кіровоградщині виокремлено етапи і періоди, за яких у різних соціально-економічних і науково-організаційних умовах відбувалися якісні зміни предмета дослідження.

Етап зародження знань про особливості сільського господарства в північній частині Херсонської губернії (1874–1901) характеризувався пошуком більш

ефективних методів виробництва продукції рослинництва і тваринництва шляхом практичного експериментування. Вагомим доробком цього етапу є напрацювання Г.Я. Близніна щодо накопичення вологи в ґрунті в умовах недостатнього зволоження північно-степової частини Херсонської губернії. На етапі утвердження суспільної думки про необхідність функціонування в Єлисаветградському повіті сільськогосподарської дослідної установи (1901–1907) здійснювався вибір її організаційних форм, методичних основ і фінансового забезпечення.

Розвиток сільськогосподарської дослідної справи на Кіровоградщині відбувався впродовж чотирьох умовних періодів.

Перший період (1908–1932) відзначився діяльністю Станції випробування землеробських машин і знарядь Єлисаветградського товариства сільського господарства (1908–1911) та Аджамської сільськогосподарської дослідної станції (1912–1932), що накопичували науково-експериментальний досвід із питань механізації, рільництва, ґрунтознавства та насінництва в умовах Північного Степу України.

У **другому періоді (1932–1955)** Українською науково-дослідною станцією олійних культур закладено основи фундаментальних досліджень з агротехніки, захисту рослин, селекції і насінництва олійних культур.

Для **третього періоду (1956-1990)**, початок якого зумовлений переходом до комплексного галузевого регіонального дослідництва на основі організації КДСГДС (1956) та КЗАХЛ (1964), характерне розширення, удосконалення та поглиблення спектру сільськогосподарських досліджень на Кіровоградщині в умовах широкого впровадження наукових розробок у виробництво. У цей період відбувалася поетапна трансформація напрямів досліджень, що впродовж 1956-1975 рр. спрямовувалася на збільшення обсягів виробництва продукції в колгоспах і радгоспах, а в 1976-1990 рр. – на підвищення продуктивності та ефективності сільського господарства в регіоні.

У **четвертому періоді (1991-2018)**, що продовжується нині, розвиток на Кіровоградщині сільськогосподарської дослідної справи відбувається в умовах розбудови державності України та реформування аграрного сектору економіки. Виділено два його етапи: 1) 1991-1999 рр. – скорочення досліджень та обсягів впровадження наукових розробок в аграрне виробництво регіону внаслідок недостатнього фінансування сільськогосподарських дослідних установ у нових економічних умовах; 2) 2000-2018 рр. – формування і розвиток інноваційного пріоритету ведення сільськогосподарської дослідної справи в умовах зміни земельних відносин та постачання на ринок агровиробництва зарубіжної наукоємної продукції. Даний період зумовлений: діяльністю сучасного ІСГС НААН та Кіровоградської філії ДУ «Держґрунтохорона», що зазнали низки перейменувань; появою нових суб'єктів галузевого дослідництва – кафедри загального землеробства ЦНТУ та ПП «НСНФ «Соевий вік»».

3. Доведено, що становленню сільськогосподарського дослідництва в північній частині Херсонської губернії сприяло поєднання таких факторів: непоодинокі спроби експериментування в маєтках прогресивних землевласників і сільських господарів, які для підвищення ефективності рослинництва і тваринництва застосовували нові засоби виробництва й запроваджували напрацювання тогочасних

дослідних установ; активна діяльність Єлисаветградського товариства сільського господарства щодо заснування в регіоні науково-дослідної установи; організаційна, законодавча та фінансова підтримка урядом Російської імперії місцевих ініціатив зі створення дослідних установ і сприяння сільськогосподарському дослідництву.

4. З'ясовано, що становлення та розвиток сільськогосподарської дослідної справи на Кіровоградщині є складовою частиною загальної системи організації наукової діяльності у вітчизняному аграрному секторі. Її розвиток відбувався під впливом політичних, соціально-економічних і регіональних факторів. Саме законодавчі акти уряду Російської імперії забезпечили правову та фінансову основу, що сприяла заснуванню СВЗМіЗ ЄТСГ (1908) та АСГДС (1912). Організація Кіровоградської області (1939) слугувала: тісній співпраці органів місцевої влади та дослідних установ із забезпечення колгоспів і радгоспів регіону науковими розробками, адаптованими до кліматичних умов зони діяльності; розширенню напрямів досліджень з агротехніки вирощування зернових і кормових культур. Низка державних заходів із поліпшення науково-дослідної роботи в галузі сільського господарства, забезпечивши організацію КДСГДС (1956), сприяла переведенню аграрного виробництва регіону на комплексний науковий супровід, що забезпечило новий рівень галузевої дослідної діяльності в регіоні. Зміна державності в 1991 р. та подальше запровадження основ приватної власності на землю, визначили нові умови діяльності сільськогосподарських дослідних установ Кіровоградщини, спонукаючи їх до переходу на інноваційні моделі розвитку.

5. Встановлено, що створення у 1960 р. експериментальної мережі КДСГДС, сприяло збільшенню обсягів виробництва та реалізації сортового насіння господарствам області, в комплексі з іншими заходами забезпечувало поступове підвищення валових зборів та врожайності сільськогосподарських культур. При активізації заходів із популяризації, поширення та впровадження наукових досягнень у сільськогосподарське виробництво Кіровоградської області підвищувалися показники продуктивності та економічної ефективності аграрного сектору регіону. В періоди недостатнього наукового забезпечення галузі, виробничо-фінансові показники сільського господарства регіону були досить низькими (початок ХХ ст., 40 – 50-ті рр. ХХ ст., кінець ХХ ст.) На межі 80 – 90-х рр. ХХ ст. комплексне наукове забезпечення аграрного сектора Кіровоградщини склало основу для вагомих показників продуктивності та ефективності усіх його галузей. Виявлено три хвилі стрімкого зростання врожайності сільськогосподарських культур у регіоні, що відповідають періодам високого рівня впровадження наукових досягнень в аграрне виробництво: 1) 1960-1970 рр. (підвищення врожайності зернових культур в 1,8 рази; соняшнику – в 1,7 рази); 2) 1985-1990 рр. (підвищення врожайності зернових культур в 1,6 рази; соняшнику – в 1,2 рази); 3) 2010-2018 рр. (підвищення врожайності зернових культур в 1,6 раз; соняшнику – в 1,5 рази).

6. Визначено найважливіші наукові надбання, отримані в процесі розвитку сільськогосподарської дослідної справи на Кіровоградщині, що визначали подальші напрями галузевих досліджень у регіоні, або ж набули широкого застосування у виробничій діяльності: вивчення АСГДС продуктивності ґрунтів північної частини Херсонської губернії; виведені УНДСОК сорти ріцини, перили, лялеманції, льону олійного, маку, що набули поширення у центральних і південних регіонах України;

науково обґрунтований поділ Кіровоградської області на ґрунтово-кліматичні райони, що обумовлював спеціалізацію в них сільськогосподарського виробництва; розробка, постійне вдосконалення впровадження технологічних аспектів вирощування зернових та олійних культур, адаптованих до умов Північного Степу України, що сприяли підвищенню продуктивності рослинництва; переведення системи насінництва Кіровоградської області на наукову основу, що, забезпечуючи виробництво та реалізацію високоякісного насіннєвого матеріалу зернових, олійних і кормових культур, стала одним із визначальних елементів зростання виробництва в рослинництві; високопродуктивні сорти еспарцету та науково обґрунтовані агротехнічні методи вирощування кормових культур, що забезпечували надійну кормову базу, на основі якої збільшилося виробництво продукції тваринництва; науковий супровід тваринництва Кіровоградської області на основі виведення нових порід і типів ВРХ молочного і м'ясного напрямів використання та постійного удосконалення існуючих порід свиней і овець; створення понад 30 сортів сої різного напрямку використання, потенціал продуктивності яких упродовж 1963-2018 рр. підвищився з 14,1 до 30,0 ц/га, а масове впровадження сприяло розширенню посівних площ сої в Україні; високопродуктивні, стійкі до посухи та вилягання сорти ячменю ярого, обсяги поширення яких у регіоні перевищують 40 %.

Встановлено, що вагомий внесок у розвиток сільськогосподарської дослідної справи на Кіровоградщині з кінця ХІХ ст. до сьогодні здійснили: С.Ф. Архангельський, Г.Я. Близнін, Н.Г. Бондаренко, М.Х. Галюк, В.М. Гільтебрандт, К.М. Демешко, Є.П. Іванов, М.І. Ірликов, А.К. Лещенко, В.В. Литвиненко, Г.Ю. Мордовський, Л.М. Пальчук, В.В. Савранчук, О.М. Суворінов, І.С. Таран, Л.І. Уліч, О.К. Устинчик, М.Т. Федоровський та ін.

7. Досягнення вагомих показників науково-виробничої діяльності Інституту сільського господарства Степу НААН, що базуються на понад сторічному досвіді експериментаторства – результат поступального розвитку галузевої дослідної справи на Кіровоградщині від заснування й дотепер. Внаслідок поступової трансформації діяльності дослідних установ, що склали історичну основу ІСГС НААН, розширювалися спектр та глибина їх досліджень – від вузькоспеціалізованого, здійснюваного СВЗМіЗ ЄТС та УНДСОК, до комплексного, що з середини ХХ ст. забезпечує наукове обґрунтування розвитку аграрного виробництва області. Зважаючи на те, що функціонування ІСГС НААН забезпечено послідовною реорганізацією галузевих дослідних установ від СВЗМіЗ ЄТС, доцільно змінити дату заснування установи: з грудня 1912 р. на лютий 1908 р.

8. З'ясовано, що на сучасному етапі недосконале законодавче регулювання можливостей фінансової підтримки діяльності сільськогосподарських наукових установ органами місцевого самоврядування створює проблеми у реалізації наукових проєктів із забезпечення регіонального розвитку. Доцільно було б відшукати можливість заснування на громадських засадах органу комунікації фахівців аграрної сфери на зразок Єлисаветградського товариства сільського господарства, за ініціативи та фінансової підтримки якого на початку ХХ ст. на теренах Кіровоградщини було організаційно започатковано сільськогосподарську дослідну справу.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті у наукових фахових виданнях України

1. Томашина Г. П. Діяльність Аджамської дослідної станції в контексті організації наукового забезпечення північного Степу України (1912–1932 рр.). *Історія науки і техніки: зб. наук. праць Державного університету інфраструктури та технологій*. 2018. Том 8. Вип. 2. С. 545–559.
2. Томашина Г. П. Українська науково-дослідна станція олійних культур: історія та здобутки (1932–1955 рр.). *Історія науки і біографістика: електрон. наук. фах. вид.* 2018. Вип. 4. Режим доступу: <http://inb.dnsgb.com.ua/2018-4/20.pdf>
3. Томашина Г. П. Напрями наукового забезпечення аграрного виробництва Кіровоградської області (XX ст. – початок XXI ст.). *Переяславський літопис: зб. наук. статей*. 2019. Вип. 1(15). Переяслав – Хмельницький, 2019. С. 114–126.
4. Томашина Г. П. Науково-історичні засади становлення та розвитку насінневої справи на Кіровоградщині (XX ст. – початок XXI ст.). *Вісник аграрної історії*. Вип. 27-28, 2019. Київ, 2019. С. 236–255.

Стаття в іноземному науковому виданні

5. Томашина Г. П. Розвиток сільськогосподарської дослідної справи на території сучасної Кіровоградщини у XX ст. – на початку XXI ст. *Virtus*. № 35. June, 2019. С. 221–228.

Опубліковані праці апробаційного характеру

6. Томашина Г. П. Інноваційна активність агровиробників Кіровоградської області та фактори, що її обумовлюють. *Вісник Степу: наук.зб.. Вип. 5: матеріали IV Всеукр. наук.-практ. конф. молод. вчених і спеціалістів «Агропромислове виробництво України – стан та перспективи розвитку», 9-11 квіт. 2008 р.* Кіровоград: вид-во ПП «Ліра ЛТД», 2008. С. 146–154
7. Томашина Г. П. Впровадження наукових досягнень – основа розвитку високоефективного агропромислового виробництва України. *Вісник Степу: наук. зб. Вип. 6: матеріали V Всеукр. наук.-практ. конф. молод. вчених і спеціалістів «Агропромислове виробництво України – стан та перспективи розвитку», 26-27 квіт. 2009 р.* Кіровоград: вид-во ПП «Ліра ЛТД», 2009. С. 239–248
8. Томашина. Г. П. Вплив застосування інноваційної наукової продукції сільськогосподарськими виробниками Кіровоградської області на ефективність агропромислового виробництва регіону. *Вісник Степу: наук. зб. Вип. 7: матеріали VI Всеукр. наук.-практ. конф. молод. вчених і спеціалістів «Агропромислове виробництво України – стан та перспективи розвитку», 25-26 берез. 2010 р.* Кіровоград: КОД, 2010. С. 304–310.
9. Томашина Г. П. Деякі аспекти впливу структури посівних площ на ефективність сільськогосподарського виробництва в Кіровоградській області. *Вісник Степу: наук. зб. Вип. 12: матеріали XI Всеукр. наук.-практ. конф. молод. вчених і спеціалістів (до 100-ої річниці з Дня народження О.В. Гіталова) «Стан та перспективи розвитку агропромислового виробництва України», 19-20 берез. 2015р.* Кіровоград: ТОВ «Код», 2015. С. 198–204.
10. Томашина Г. П. Становлення та розвиток науково-інформаційного забезпечення аграрного виробництва у Кіровоградській ДСГДС НААН. *Професор*

С.Л. Франкфурт (1866-1954) – видатний вчений-агробіолог, один із дієвих організаторів академічної науки в Україні (до 150-річчя від дня народження): матеріали міжнарод. науково-практичної конф., 18 листоп. 2016 р. Київ: НААН, ННСГБ та ін., 2016. С. 259–261.

11. Томашина Г. П. Становлення сільськогосподарської дослідної справи на Кіровоградщині в аспекті діяльності Аджамської дослідної станції. *Історія освіти, науки і техніки в Україні: матеріали XII міжнар. конф. молодих учених та спеціалістів, 19 трав. 2017 р.* Київ: НААН, ННСГБ. 2017. С. 194–196.

12. Томашина Г. П. Вплив інноваційної активності сільськогосподарських виробників Кіровоградської області на ефективність агропромислового виробництва регіону. *Кіровоградщина – 2025: пріоритети і можливості розвитку: зб. наук.-практ. конф., 7 черв. 2017 р.* Кропивниц.: «Ексклюзив-Систем», 2017. С. 152–155.

13. Семеняка І. М., Томашина Г. П. Володимир Савранчук – керівник новітнього високоефективного етапу діяльності Кіровоградської державної сільськогосподарської дослідної станції на початку ХХІ століття. *Вісник Степу: наук. зб. Вип. 14: матеріали XIII Всеукр. наук.-практ. конф. молодих вчених і спеціалістів «Стан та перспективи розвитку агропромислового виробництва України», 23 берез. 2017 р.* Кіровоград: ТОВ «Код», 2017. С. 3–12. (автором особисто опрацьовано біографічні матеріали, фінансово-економічний стан, напрями діяльності, досягнення установи, висновки).

14. Томашина Г. П. Розвиток науки в аграрній галузі Кіровоградщини в 30-х – 40-х роках ХХ ст. *Історія освіти, науки і техніки в Україні: матеріали XIII Всеукр. конф. молодих учених та спеціалістів, 18 трав. 2018 р.* Київ: НААН, ННСГБ. 2018. С. 178–182.

15. Гайденко О. М., Томашина Г. П. Основні результати науково-інноваційного забезпечення АПВ Центрального регіону України. *Інноваційні технології та сучасні селекційні досягнення у виробництві олійної сировини: Збірник тез Міжнар. наук. інтернет-конф. (26 жовт. 2018 р.).* Запоріжжя, ІОК НААН, 2018. С. 78-80. (автором особисто опрацьовано вступ, надано характеристику ОПВ та наукових надбань, розроблено висновки).

16. Гайденко О. М., Томашина Г. П. Науково-інноваційне забезпечення АПВ Кіровоградщини. *Сучасні моделі розвитку агропромислового виробництва: виклики та перспективи: матеріали I Всеукр. наук.-практ. конф. 27 верес. 2018 р.* Глухів, ГАТІ СНАУ. С. 29-38. (автором особисто опрацьовано літературні джерела, здійснено аналіз напрямів наукового забезпечення регіону, розроблено висновки).

17. Томашина Г. П. Найважливіші наукові надбання, отриманні в процесі розвитку сільськогосподарської дослідної справи на території сучасної Кіровоградщини (ХХ – початок ХХІ ст.). *Історія освіти, науки і техніки в Україні: матеріали XIV Всеукр. конф. молодих учених та спеціалістів, 17 трав. 2019 р.* Київ: НААН, ННСГБ та ін. 2019. С. 250–254.

Опубліковані праці, які додатково відображають наукові результати дисертації

18. Історія в особистостях. Кіровоградський інститут агропромислового виробництва НААН України (1912-2012) / В.В. Савранчук, І.М. Семеняка, В.О. Курцев, О.М. Гайденко, Г.П. Томашина, О.І. Горленко та ін. // за ред.

В.В. Савранчука. Кіровоград: КОД, 2012. с. 160. Кіровоград: КОД, 2012. с. 160. (автором особисто опрацьовано трансформацію напрямів поширення наукових знань).

19. Кіровоградський інститут агропромислового виробництва: минуле і сьогодення (1912-2012). Короткий історичний нарис до 100 річчя заснування установи / В.В. Савранчук, І.М. Семеняка, В.О. Курцев, Г.П. Томашина та ін./ Кіровоград: КОД, 2012. с. 72. Кіровоград: КОД, 2012. с. 72. (автором особисто опрацьовано біографічні дані вчених за 1944-1974 рр.).

20. Семеняка І. М., Гайденко О. М., Томашина Г. П. Науково-інноваційне забезпечення розвитку агропромислового виробництва регіону. *Вісник аграрної науки: науково-теоретичний журнал НААН*, 2019. № 7 (796). Київ: ред. жур. «Вісник аграрної науки», 2019. С.75-82. (автором особисто опрацьовано літературні джерела, здійснено аналіз інноваційного розвитку регіону, розроблено висновки).

АНОТАЦІЯ

Томашина Г.П. Передумови становлення та розвиток сільськогосподарської дослідної справи на Кіровоградщині (1874 р. – початок ХХІ століття). – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю 07.00.07 – історія науки й техніки. – Національна наукова сільськогосподарська бібліотека НААН, Київ, 2020.

У дисертаційній роботі вперше комплексно відображено передумови та особливості становлення сільськогосподарського дослідництва на території, що на даному етапі віднесена до Кіровоградської області. Шляхом систематизації джерельного матеріалу, частину якого вперше залучено до наукового обігу, охарактеризовано діяльність галузевих науково-дослідних установ Кіровоградщини у ХХ – на початку ХХІ ст., що склали історичну основу провідної науково-дослідної установи регіону – Інституту сільського господарства Степу НААН. В історичній ретроспективі проаналізовано: розвиток на Кіровоградщині насінневої справи; наукові досягнення з рослинництва, селекції сільськогосподарських рослин, племінної справи та зоотехнії; трансформацію форм та методів популяризації наукових досягнень у виробничу діяльність аграрних підприємств. Встановлено, що комплексне наукове забезпечення сільськогосподарського виробництва Кіровоградської області з другої половини ХХ ст. сприяло підвищенню продуктивності та ефективності галузевого виробництва регіону. З'ясовано сучасний стан науково-інноваційного забезпечення аграрного виробництва регіону та фактори, що його обумовлюють.

Ключові слова: випробування, впровадження, дослідження, дослідна справа, інновації, наукове забезпечення, регіон, розвиток, сільське господарство, удосконалення.

АННОТАЦИЯ

Томашина Г.П. Предпосылки становления и развития сельскохозяйственного опытного дела на Кировоградщине (1874 г. – начало XXI века). – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата исторических наук по специальности 07.00.07 – история науки и техники. – Национальная научная сельскохозяйственная библиотека НААН, Киев, 2020.

В диссертационной работе впервые комплексно исследованы предпосылки и особенности становления сельскохозяйственного опытного дела на территории, которая на данном этапе относится к Кировоградской области. Сочетание принципов исторического и философского познания, объективности и системности, а также общенаучных, междисциплинарных, исторических методов исследований обеспечило всестороннее раскрытие предмета исследования.

Путем систематизации и обобщения исходного материала, часть которого впервые введена в научный оборот, отражено развитие сельскохозяйственного опытного дела в регионе от зарождения в последней четверти XIX в. экспериментальных исследований в Елисаветградском уезде и к современному этапу научно обоснованного обеспечения агропромышленного производства Кировоградской области.

В начале XX в. основными предпосылками становления сельскохозяйственных исследований в северной части Херсонской губернии были: бесконтрольное распаивание целинных земель и несоблюдение севооборотов, обуславливающие низкую производительность растениеводства и животноводства; необходимость экспериментального испытания различных видов сельскохозяйственной техники. Нарботки по естественным наукам и сельскому хозяйству заведующего метеорологической станцией Елисаветградского земского реального училища Г.Я. Близнина предшествовали производственным экспериментам и исследовательским поискам лучших методов земледелия. В начале XX в. активная деятельность Елисаветградского общества сельского хозяйства по совершенствованию в уезде сельскохозяйственного производства и организационно-финансовая поддержка правительством Российской империи местных инициатив в основании исследовательских учреждений и становления отраслевой исследовательской деятельности послужили открытию станции испытания земледельческих машин и орудий Елисаветградского ОСХ (1908) и Аджамской сельскохозяйственной опытной станции (1912). Эти учреждения положили начало научно-экспериментальным опытам в полеводстве, механизации, почвоведении, сортоиспытании и семеноводстве в северной части Херсонской губернии. Украинской научно-исследовательской станцией масличных культур, основанной в 1932 г. на базе АГСХОС было начато проведение фундаментальных исследований по агротехнике, защите растений, селекции и семеноводству масличных культур. Организация в 1939 Кировоградской области способствовала: тесному сотрудничеству органов местной власти и исследовательских учреждений по вопросам обеспечения колхозов и совхозов региона научными разработками, адаптированными к климатическим условиям зоны деятельности; расширению направлений исследований по агротехнике выращивания зерновых и кормовых

культур. Ряд государственных мер по улучшению научно-исследовательской работы в области сельского хозяйства обеспечил организацию Кировоградской областной сельскохозяйственной опытной станции (1956). Это способствовало переводу аграрного производства региона на комплексное научное сопровождение и новому уровню отраслевой исследовательской деятельности в регионе. Реорганизация в 1986 г. КГСХОС в Кировоградское НПО «Элита», существовавшее как целостный научный и методический центр агропромышленного комплекса Кировоградской области, обеспечила совершенствование системы семеноводства и обеспечению потребностей региона в племенном молодняке КРС, свиней и овец. Изменение государственности в 1991 г. нашей страны и последующее введение частной собственности на землю определяли новые условия деятельности сельскохозяйственных исследовательских учреждений Кировоградщины, побуждая их к переходу на инновационную модель развития. В начале XXI в., в регионе основано несколько негосударственных научных учреждений, осуществляющих исследования и разработки в области сельского хозяйства.

Выявлено три волны стремительного роста продуктивности сельскохозяйственных культур в регионе, соответствующие периодам высокой активности внедрения научных достижений в аграрное производство: 1) 1960–1970 гг.; 2) 1985–1990 гг.; 3) 2010–2018 гг.

Определено, что становление и развитие сельскохозяйственного опытного дела на Кировоградщине является составной частью общей системы организации научной деятельности в аграрном секторе.

Доказано, что на современном этапе Институту сельского хозяйства Степи НААН принадлежит ведущая роль в разработке и внедрении комплексной научно обоснованной системы ведения сельского хозяйства на Кировоградщине, а его опытные хозяйства являются действенным звеном обеспечения производственной проверки и внедрения научных исследований.

Выполнением задач диссертационного исследования проанализирована деятельность исследовательских учреждений аграрного направления Кировоградщины, которые постепенно приумножая опыт научных разработок, составили историческую основу Института сельского хозяйства Степи НААН: Станции испытания земледельческих машин и орудий Елисаветградского общества сельского хозяйства (1908–1911), Аджамской сельскохозяйственной опытной станции (1912–1932), Украинской научно-исследовательской станции масличных культур (1932–1955), Кировоградской государственной сельскохозяйственной опытной станции (1956–1985, 1994–2004, 2012–2018), Кировоградского НПО «Элита» (1986–1994), Кировоградского института агропромышленного производства УААН (2005–2011).

Ключевые слова: испытания, внедрение, исследования, опытное дело, инновации, научное обеспечение, регион, развитие, сельское хозяйство, совершенствование.

ANNOTATION

Tomashina G.P. Preconditions for the establishment and development of agricultural experimental business in Kirovograd region (1874 – the beginning of the XXI century). – Manuscript.

Dissertation for the degree of Candidate in the specialty 07.00.07 – History of Science and Technique. – National Scientific Agricultural Library of the NAAS, Kyiv, 2020.

In the dissertation for the first time were comprehensively reflected the preconditions and features of formation of agricultural research in the territory which at this stage is assigned to the Kirovograd region. By systematizing the source material, part of which was first involved in scientific circulation, was characterized the activity of sectorial scientific-and-research institutions of Kirovograd region in the XX – beginning of XXI centuries, which formed the historical basis of the leading scientific-and-research institution in the region – the Institute of Agriculture of Steppe of NAAS. In historical retrospect the following was analyzed: development of seed business in Kirovograd region; scientific achievements in crop production, selection of agricultural crops, breeding and zoo technics; transformation of forms and methods of popularization of scientific achievements into production activity of agricultural enterprises. It was established that the complex scientific support of agricultural production of Kirovograd region from the second half of the twentieth century, contributed to increasing the productivity and efficiency of sectorial production in the region. It was figured out the current state of scientific and innovative support of agricultural production in the region and the factors that determine it.

Key words: testing, implementation, research, research case, innovations, scientific support, region, development, agriculture.